

VU Research Portal

Van James Harris naar John Horne Tooke. Twee brieven over taalkunde. Open brief van Bilderdijk aan 'Heer Mercurius' 1788, en brief van Bilderdijk aan J. Grimm, 28 september 1812.

Noordegraaf, J.

published in

De post van Bilderdijk. Een beschouwing over brieven voor Marinus van Hattum.
2015

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Noordegraaf, J. (2015). Van James Harris naar John Horne Tooke. Twee brieven over taalkunde. Open brief van Bilderdijk aan 'Heer Mercurius' 1788, en brief van Bilderdijk aan J. Grimm, 28 september 1812. In G. J. Johannes, J. van Eijnatten, & P. Gerbrandy (Eds.), *De post van Bilderdijk. Een beschouwing over brieven voor Marinus van Hattum*. (pp. 23-30). Eon Pers.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

JAN NOORDEGRAAF

Van James Harris naar John Horne Tooke

Twee brieven over taalkunde

Open brief van Bilderdijk aan 'Heer Mercurius' 1788, en brief van Bilderdijk aan J. Grimm, 28 september 1812

'Waarom de Zon mannelijk zij'

De geschiedenis van de Nederlandse taalkunde laat zien dat het beregelen van het woordgeslacht een voorwerp van aanhoudende discussie is geweest. Ook Willem Bilderdijk heeft zich daarbij niet onbetuigd gelaten. 'In de beoefening der spraakkunde is er misschien niets zoo duister als het punt der geslachten', merkte hij in zijn *Voorlezingen* eens op (1875: 309). Om enig licht in deze intrigerende zaak te brengen publiceerde hij in 1805 een *Verhandeling over de geslachten der naamwoorden in de Nederduitsche taal*, waarvan in 1818 een uitgebreide tweede druk verscheen, 'met byvoegselen en vermeerderde aantekeningen'. In 1822 volgde een tweedelige *Geslachtlijst der Nederduitsche naamwoorden, op stellige taalgronden gevestigd*.¹

Vele jaren eerder, in het satirisch tijdschrift van Johannes Kinker, *De Post van den Helicon* (1788), had Bilderdijk zich al eens met deze 'duistere' materie ingelaten. Geconfronteerd met de vraag 'sints wanneer de Zon van 't mannelijk geslacht is geworden'² reageerde hij in dit blad met een open brief aan de 'Heer Mercurius'.³ [24] In deze brief adviseert hij genoemde heer: wie zou willen weten

Waarom de Zon (het denkbeeld der Zon namentlijk) mannelijk zij, zend hem tot uw Engelschen naamgenoot, door Harris uitgegeven en te London gedrukt 1765, die in zijn eerste boek, 4^e Hoofdst. daar genoeg van heeft.

¹ Hiermee trad Bilderdijk in het voetspoor van Adriaan Kluit, die in 1783 de zesde druk van David van Hoogstraten *Lijst der gebruikelijkste zelfstandige naamwoorden* had bezorgd. Zie daarover Van de Bilt (2009: 137 evv.).

² *Post van den Helicon* no. 12, p. 95. De vraag betreft Bilderdijs versregels 'De Zomer mocht naken / Wij voelden geen blaken / Des koestrenden Zons' uit het gedicht 'De Winter' (later opgenomen in *Odilde*. s-Gravenhage 1808, p. 94). Aan P.J. Uyenbroek schrijft Bilderdijk op 26 december 1787: 't Is wonder, dat gij niet gesloten zijt door het *des zons* in mijn Winter; zoo als de onkundige Hoogstraten en onoplettende Kluit in de geslachtlijst door *des zons* van Hooft, 't Een en ander is echter goed, en het woord *zon* wordt daar even zoo vrouwelijk gebezigd als in het *der zonne*' (*Brieven*. Deel I, Amsterdam 1836, p. 164). A. de Jager bespreekt deze kwestie in zijn *Proeve over den invloed van Bilderdijs dichtwerken op onze taal* (Leiden 1847), p. 228 evv. Zie ook Dibbets 1996: 82, 85.

³ Deze brief is jammer genoeg niet door Bosch opgenomen in zijn *Mr. W. Bilderdijk's briefwisseling. Aanvullende uitgave* uit 1955. Hij vindt de brief 'niet zonder belang', maar neemt hem toch niet op, omdat hij 'geen privaats, maar publiek karakter draagt' (Bosch 1955: xxxvi).

Het boek waar Bilderdijk naar verwijst, is het werk van de Engelsman James Harris (1709-1780), waarvan de eerste uitgave in 1751 verschenen was onder de titel *Hermes or, a Philosophical Inquiry Concerning Language and Universal Grammar*.⁴ Harris (1765: 45) geeft er een verklaring waarom 'the SUN ... Masculine' is: 'from communicating Light, which was native and original, as well from the vigorous warmth and efficacy of his Rays'; 'the MOON' is 'Feminine ... being the Receptacle only of another's Light, and from shining with rays more delicate and soft'. In zijn *Verhandeling* van 1805 stelt Bilderdijk precies dezelfde passage aan de orde, maar nu echter hekelt hij de toelichting van 'de in Engeland eenmaal zoo geroemden HARRIS' (1818: 19-20, 17) in krachtige bewoordingen. Het is 'onbegrijpelijk', zo vindt hij, dat Harris de juiste verklaring over het hoofd heeft gezien.

Op het waarom van deze tournure zal ik straks terugkomen. Eerst laat ik zien dat Bilderdijk wat betreft Harris' *Hermes* in eerste instantie toch in goed gezelschap heeft verkeerd.

Harris in Holland, of het vertalen van 'een wichtig geschrift'

*Maar wie, heeren, leest er Engelsch?*⁵

Harris' *Hermes* is een invloedrijk werk geweest op het gebied van de 'universal grammar' in Engeland.⁶ Tot het eind van de achttiende eeuw is het herhaaldelijk [25] herdrukt en er verschenen vertalingen in het Duits (1788) en het Frans (1796). Geleerden als Hamann, Herder en Humboldt hebben zich in lovende zin uitgelaten over de inzichten van 'The learned Mr. Harris'. Ook in Nederland is het boek niet onopgemerkt gebleven, zoals wel blijkt uit de dictaten van Herman Tollius (1742-1822), hoogleraar geschiedenis, welsprekendheid en Grieks aan de Universiteit van Harderwijk. In de cursusjaren 1773 en 1774 gaf Tollius er college 'over de zuiverheid der Nederduitsche taal'. Het collegedictaat werkte hij uit tot een volledige spraakkunst van het Nederlands; het manuscript daarvan heeft indertijd onder vakgenoten gecirculeerd en is door hen van het nodige commentaar voorzien. Een mooi voorbeeld van *peer review* in de achttiende eeuw.

In het eerste hoofdstuk van deze *Proeve eener Aanleiding tot de Nederduitsche Letterkunst* refereert Tollius aan de 'algemene grammatica': 'Alle talen hebben hier toe zommige algemeene wetten, en zommige, die aan elke derzelve in 't byzonder eigen zijn. De eerste soort hier, *als bekend vooronderstellende* [curs. toegevoegd] zal ik my alleen by de tweede bepalen, zoo veel die de taal van ons Nederlanders betreft'. Voor wie zich nader oriënteren wil inzake 'de algemeene gronden eener gezonde letterkunst [= spraakkunst]' verwijst de Harderwijkse hoogleraar naar '*Hermes or a*

⁴ Bilderdijk verwijst naar de tweede druk, die een iets gewijzigde titel heeft, nl. *Hermes or, a Philosophical Inquiry Concerning Universal Grammar*. Uiteraard noemt hij in zijn brief ook Nederlandse werken zoals Nicolaas Hinlopen, *Historie van de Nederlandsche overzettinge des Bijbels* (1777).

⁵ Deze uitspraak wordt toegeschreven aan een curator van de Utrechtse universiteit die in 1776 aan de bibliothecaris fondsen weigerde voor het aanschaffen van een Engels tijdschrift uit de bibliotheek van R.M. van Goens. De curator riep uit: 'Indien het werk in 't Latijn of ten minste in 't Fransch ware, dat door velen verstaan wordt, zoude ik er gaarne in toestemmen, maar wie, heeren, leest er Engelsch?'. Deze anecdote staat onder meer vermeld in F.A. Wilhelm, *English in the Netherlands. A history of foreign language teaching 1800-1920*. Diss. Nijmegen 2005, p. 46.

⁶ De literatuur over dit boek is inmiddels bijzonder omvangrijk. In *A Short History of Linguistics* (London 1969) van R.H. Robins is op pp. 153-156 een nog altijd handzame introductie tot dit werk te vinden. Zie ook Schreyer 1996. Taalkundigen hebben overigens aan Harris de vakterm 'attributief' te danken.

Philosophical Inquiry concerning Language and Universal Grammar. By I.H. Lond. 1751; welk wichtig geschrift wy met veel genoegen vernemen dat door een kundige hand in 't Neêrduitsch staat vertaald te worden' (Tollius 1776: 10).⁷ We weten ook wie de vertaler-in-spe is geweest: dat was de taalkundige, historicus en statisticus Adriaan Kluit (1735-1807),⁸ die blijkt te moeten bijklussen als vertaler. Op 28 oktober 1774 vertelt Kluit aan Tollius een en ander over zijn contacten met de uitgever:

Ik heb met den heer Le Mair, gelyk ik den eer gehad heb Uw hooggel. te zeggen, een accord aangegaan, om uit 't Hoogduitsch, Fransch en Latijn (talen, welken mij zekerlyk veel gemeenzamer zijn dan 't Engelsch, vooral de twee laatsten, en de eerste verschild niet veel van onze moedertaal) te vertalen voor *f* 2:10 't blad, van welken bladen zomtyds de helft versen of citatien, welken niet behoeven te worden vertaald, zijn. Mij dunkt, dat hier veel meer voordeel op zit, dan om voor 3 guldens uit 't Engelsch en dat wel in 't Latijn te vertalen, 't welk buiten tegenspraak veel moeielyker dan in 't Nederduitsch is. [26]

Blijkbaar werd er gedacht aan een vertaling Engels-Latijn.⁹ Kluit vervolgt nu met op te merken dat hij om die reden wellicht maar beter kan afzien van de hele onderneming, 'welke misschien ook al wat temerair is'; anderzijds lijkt het wel een goede 'occasie ... om mij in de Engelsche taal te oefenen'. Hij is Tollius zeer erkentelijk voor diens pogingen 'om mij bezigheid te verschaffen, en dus aan een ordentelyker bestaan te helpen' en concludeert: 'Ik ben derhalven wel genegen om met den gem. boekverkooper een engagement omtrent 't vertalen van 't bewuste werk aan te gaan'. Maar de voorwaarden die hij aan uitgever Le Mair stelde, zijn blijkbaar niet acceptabel geweest en voor zover we weten, is Kluit niet aan een vertaling begonnen.

Bilderdijk heeft dat wél gedaan. We kennen althans zijn Nederlandse versie van de eerste drie 'hoofddelen' ('chapters') van het eerste boek van Harris' *Hermes* (Van Eijnatten 1998: 499).¹⁰ De volledige titel luidt: 'HERMES, Of wijsgeerig onderzoek betreffende de Algemeene Spraakkunst'. Wie de vertaling bestudeert, merkt dat het manuscript een eerste aanzet is, die zich mede kenmerkt door een vaak te letterlijk volgen van het origineel, door inconsistenties bij het vertalen van bepaalde termen en diverse omissies. Bilderdijk slaat bijvoorbeeld af en toe gewoon wat over. Het manuscript eindigt overigens abrupt midden in een zin en het laatste woord op de laatste pagina is een custode. Dit zou erop kunnen wijzen dat Bilderdijk meer dan de bewaard gebleven acht pagina's heeft vertaald. Het zou interessant zijn te weten tot hoever hij gekomen is. Wanneer en waarom hij precies aan die vertaling is begonnen, is me ook nog niet duidelijk.

Merk op dat in de Engelse taalkunde van de achttiende eeuw de aandacht vooral uitgaat naar vragen over oorsprong en ontwikkeling van de taal – men zie bijvoorbeeld de instructieve

⁷ In augustus 1774 had Tollius een exemplaar van *Hermes* ontvangen van zijn Leidse vriend Frans van Lelyveld (1740-1785). In § 2 van zijn *Proeve* verwijst Tollius inzake de kwestie van het woordgeslacht ook naar *Hermes*.

⁸ Zie over het belang van Kluit voor de neerlandistiek Van de Bilt 2009, 97-248.

⁹ Cf. Frans van Lelyveld aan Herman Tollius, d.d. 29.19.1774 over het 'nazien van de Latiniteit' (Tollius 1776: 106). 'Zou een vertaling van Harris in 't Neerduitsch ook niet van nut wezen?', vraagt Van Lelyveld zich in die brief af.

¹⁰ Het betreft de volgende vertaalde hoofdstukken: I. Inleiding. Ontwerp van het geheele werk, II. Nopens de oplossing der Spraak in haar geringste (of kleinste) deelen, III. Betreffende de soorten van woorden, de kleinste deelen van 't gesprek.

verhandeling van de econoom Adam Smith *On the origin and progress of language* (1761). Harris nu neemt een aparte positie in: in de *Hermes* vinden we maar weinig taalhistorische beschouwingen,¹¹ dit uiteindelijk tot ongenoegen van Bilderdijk. [27]

De ‘gevleugelde woorden’ van John Horne Tooke

Op 28 september 1812 informeerde Bilderdijk bij de Duitse sprookjesverzamelaar en taalonderzoeker Jacob Grimm (1785-1863) of hij wellicht bekend was met ‘le traité Anglais’ van John Horne Tooke (1736-1812), ‘publié sous le titre d’*Ἑπεα πτερόεντα*. Je dis *peut-être*, parcequ’il est peu repandu. Il contient d’excellentes choses’ (1837: 33-34). Enkele jaren later blijkt Bilderdijk nog steeds onder de indruk van deze *Epea Pteroenta, or the Diversions of Purley* (1786), want op 28 november 1815 schrijft hij aan zijn ‘très respectable Ami’ Jacob Grimm:

Comme à vos succès, Monsieur, je ne puis qu’applaudir à vos entreprises, que vous m’annoncez. Sur toutes choses vous me permettez de vous recommander le *Tooke* (...). Ce sera l’un des travaux les plus utiles sur l’avancement de la science des langues (1837: 59).

Van Tooke’s *Epea Pteroenta, or the Diversions of Purley* verscheen het eerste deel in 1786, het tweede in 1805. Het manuscript van het derde deel is door Tooke kort voor zijn overlijden in 1812 eigenhandig in het haardvuur geworpen. Van Eijnatten (1998: 500) neemt aan dat Bilderdijk het eerste deel in Engeland heeft gelezen, dus in of na 1795.

Uit zijn *Verhandeling* van 1805 blijkt dat Bilderdijk nogal onder de indruk is geraakt van de *Diversions*. Van Harris’ *Hermes* moest hij nu weinig meer hebben. De lof van Harris is in Engeland namelijk ‘aanmerkelijk gezonken toen de *EPEA PTEROËNTA* van *HORNE TOOKE* hem, gants niet ongegrond, doch wat al te zeer op zijn Engelsch, over ’t stuk van de Tusschenwerpsels ten toon stelden’ (1818: 17). In feite leest Tooke’s werk als één uitvoerige diatribe tegen het werk van Harris, of zoals Schreyer (1996: 76) het eens uitdrukte: ‘Der Lieblingsprügelknabe Horne Tookes ist ... James Harris’. Beide werken zijn dus ‘polemically related’, stelt Bergheaud (1985: 155), en de casus-Bilderdijk laat dat nog eens mooi zien. Want in het voetspoor van Tooke keert ook Bilderdijk zich tegen Harris, zij het op iets beleefder toon: ‘Ik wil my met dezen schrijver, wien het zeker aan geene geleerdheid ontbreekt, zoo deze slechts doorzicht en doordringendheid van verstand geven kon, niet opzettelijk in weêrleggingen [28] inlaten, die onnoodig zijn; maar ik kan niet voorby, by deze zijne aangehaalde woorden een oogenblik stil te staan’ (1818: 18).¹²

In de *Diversions* worden Tooke’s ideeën over taal uiteengezet aan de hand van een aantal dialogen, waaraan de auteur zelf deelneemt als gesprekspartner ‘H.’ De lezer die kennis neemt van dit werk, wordt getroffen door de duizelingwekkende reeks van etymologische afleidingen waarmee beide delen gevuld zijn. Het zijn er meer dan tweeduizend en ze worden gepresenteerd onder het motto: ‘*Etymology* will give us in all languages, what *Philosophy* has attempted in vain’ (1786/1829, I: 299; curs. toegevoegd). Dus hier geen ‘philosophical inquiry’ à la Harris. Wat is de ratio van deze benadering?

¹¹ Zie hierover Schreyer 1996: 57, 63.

¹² Tijdens zijn verblijf in Engeland stuitte hij ook op Harris’ *Three Treatises — on art; on music, painting and poetry; and on happiness* (1744). Hij vertaalde ‘Van het geluk’ (1806). In de inleiding gaf hij te kennen dat hij vond dat Harris ‘een zwak en overladen verstand (toont), en een gebrek aan Natuurlijke Redeneerkunst, dat zich door geene aangenomen Kunstlogica laat vergoeden. Zoo is het met zijn *HERMES* of *Algemeene Grammatica*’ (1806: 179). Maar zijn bedoeling was goed en ‘hy in de goede trouw’.

Gespreksgenoot B. merkt op: ‘The errors of Grammarians have arisen from supposing all words to be *immediately* either the signs of things or the signs of ideas: whereas in fact many words are merely *abbreviations* employed for dispatch, and are the signs of other words (1786/1829 I: 26)’. Deze ‘abbreviations’ dienen voor een snellere overdracht (‘dispatch’) van onze gedachten; ze zijn ‘the wings of Mercury’ (24) – de titel van zijn werk is inderdaad ambigu. Tooke onderscheidt een tweetal onmisbare woordsoorten, namelijk het nomen en het verbum. Nagenoeg alle andere woordsoorten worden door middel van ‘abbreviation’ daarvan afgeleid.¹³ Tooke geeft talloze voorbeelden van afleidingen die laten zien dat alle voegwoorden en voorzetsels naamwoorden zijn of werkwoorden die vermomd c.q. verminkt zijn door dergelijke ‘afkortingen’.¹⁴ [29]

Voor dit alles put Tooke uit een imposant arsenaal van talen: Engels, Angelsaksisch, Nederlands, Gothisch, Oudhoogduits, Deens, Zweeds, Frans, Italiaans, Latijn, Grieks, soms Perzisch en nog wat exotischer talen. Zijn etymologische observaties onderbouwt hij met verwijzingen naar Quintilianus, Vossius, Scaliger, Campanella, Jonson, Wallis, Hickes, Skinner, Lye, Minshew, Junius, Johnson and Tyrwhitt (Aarsleff 1979: 70), geleerden van wie sommigen een interessante rol hebben gespeeld in de opkomende Germaanse historische taalwetenschap. Hoe dit ook zij, van de speculatieve etymologie van Horne Tooke is na meer dan twee eeuwen weinig houdbaar gebleken. Wel heeft Tooke’s *Diversions* Engeland gedurende enkele decennia immuun gehouden voor de ‘new philology’ die zich op het continent ontwikkelde, zo constateerde Aarsleff (1979: 73).¹⁵ De conclusie moet zijn dat Bilderdijk aan zijn correspondent Jacob Grimm in 1815 een achterhaalde literatuurverwijzing heeft meegegeven.

Grimm zou, zoals bekend, in de jaren daarna zijn eigen toenmalige speculatieve koers verleggen. In 1819 verscheen het eerste deel van zijn *Deutsche Grammatik*, dat de definitieve doorbraak markeerde van de onderzoekslijn die de negentiende eeuw langdurig zou domineren, de historisch-vergelijkende taalwetenschap. Grimm stuurde een exemplaar ervan aan Bilderdijk, en in 1822 zond hij hem ook nog een exemplaar van de tweede druk, ondanks het feit dat ‘vous ne m’en avez rien dit sur la première édition’. Ik heb dat eerst als een teken van afkeuring beschouwd, zegt Grimm, maar later ‘j’ai préféré de croire, que vous avez voulu vous éviter

¹³ Ik wijs erop dat Tooke door een Nederlandse geleerde ervan beschuldigd is dat hij dit inzicht zonder bronvermelding overgenomen heeft van de toentertijd bekende taalkundige Albert Schultens (1686-1756). Tooke was uiteraard *not amused* (cf. Noordegraaf 2003). En Samuel Taylor Coleridge (1772-1834) noteerde in zijn *Table Talk* (1835) dat Tooke voor zijn *Diversions* nogal veel te danken had aan het werk van de Nederlandse linguïst Johannes Daniel van Lennep (1724-1771), een volgeling van de vermaarde Leidse classicus Tiberius Hemsterhuis (1685-1766). Of Bilderdijk zich van dergelijke ontleningen bewust is geweest, heb ik nog niet kunnen nagaan.

¹⁴ Eén voorbeeld: het Engelse voorzetsel ‘through’. Gesprekspartner B. vraagt: van welk object is dat de naam? H. laat dan omstandig zien dat ‘through’ uit het Gothische *dauro* afkomstig is of uit ‘the Teutonic substantive *Thurub*: and like them, means *Door, gate, passage* You will not wonder to see *Door* become a preposition in the English’. Het is duidelijk: *Door* en *Thorough* ‘have the same Gothic origin *Dauro*, mean one and the same thing; and are in fact one and the same word’ (319). Ter adstructie verwijst Tooke ook naar het Nederlandse substantief *Deur/Door*, dat ook functioneert als de prepositie *Deur* of *Door*.

¹⁵ Het lijkt me niet dat Bilderdijk een soortgelijke vertragende rol heeft vervuld wat de introductie van de historische taalkunde in Nederland betreft. Er bestond immers gezonde scepsis inzake zijn taalkundige praktijk. Barthold H. Lulofs bijvoorbeeld, hoogleraar Nederlands te Groningen, schreef in zijn *Gronden der Nederlandsche woordaflleidkunde* (1833) dat ‘de beroemde man zich het etymologisëren misschien wel eens wat al te gemakkelijk maakt’. Lulofs adviseerde z’n lezers een aantal van Bilderdijks afleidingen ‘voor niets meer dan vernuftige gissingen te houden, sommigen misschien waar, anderen geheel vals’.

l'embarras d'entrer en discussion sur des objets, qui à cause de la prolixité de leur détail ne peuvent point être traités dans quelques lettres'. Vijf jaar later schreef Grimm aan Tydeman: 'Von Bilderdyk höre und sehe ich nichts mehr; auf zusendung meiner grammatik hat er mir nicht geantwortet, auch seit dem allen verkehr abgebrochen'. Soeteman houdt het erop dat 'Bilderdijk verharre in Spekulation und Selbstüberschätzung'. Maar wellicht had Grimm gewoon gelijk toen hij Bilderdijs zwijgen als een teken van afkeuring opvatte. Hier gingen hun taalwegen simpelweg uiteen. In 1827 gewaagt Grimm dan ook van Bilderdijs 'grundideeen, die ich für falsch halte' (Soeteman 1989: 240-242). [30]

Bij nader inzien

Het in beknopt bestek inzien van twee van Bilderdijs brieven, een aan Kinker en een aan Grimm, heeft enig licht geworpen op de receptie van de Engelse 'universal grammar' in Nederland, waaraan tot nu toe weinig aandacht is besteed.¹⁶ De activiteiten van taalonderzoekers als Tollius, Kluit en Bilderdijk, maar ook van Van Lelyveld, langdurig bestuurslid van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, laten zien dat in de laatste decennia van de achttiende eeuw zeker belangstelling bestond voor hetgeen de geleerde Engelsman James Harris te zeggen had. Ook in dit geval is het door Rinus van Hattum bij diverse gelegenheden benadrukte belang van veelomvattende documentatie duidelijk gebleken.

Dat Bilderdijk het bij nader inzien niet met Harris eens was, is weer een andere zaak. Niet alleen lijkt Bilderdijk geboeid door de etymologische, meer op de taalvorm gerichte benadering die hij bij Tooke kon vinden, maar ook sprak hem diens brede empirische basis aan. De 'onbegrijpelijke' verklaring die Harris biedt inzake het woordgeslacht van *zoon* heeft ongetwijfeld te maken met het feit dat hij behalve zijn moedertaal alleen maar Latijn en Grieks kent en geen taaldata uit het 'Hoog- en Neêrduitsch', geen 'Noordelijke Talen' en geen Arabisch (1818: 20) in zijn beschouwingen betreft. De casus-Bilderdijk is zo een goed voorbeeld van de overgang van een speculatieve achttiende-eeuwse benadering van taal naar een strikt beregelde, op de taalvorm gerichte historisch-vergelijkende beschouwing.

Bilderdijs houding ten aanzien van James Harris, ten slotte, laat zien dat hij *salva reverentia* zijn kritiek op de Engelsman niet onder stoelen of banken heeft gestoken. 'Dat is geen wetenschap', zal hij vaak verzucht hebben. We weten dat dergelijke 'geveugelde woorden' niet voorbehouden zijn aan onderzoekers uit vroeger tijd.

Literatuur

Aarsleff, Hans. 1979. *The Study of Language in England, 1780-1860*. Westport, Connecticut. (Reprint editie 1967).

Bergheaud, Patrice. 1985. 'Empiricism and linguistics in eighteenth-century Great Britain'. *Topoi* 4, 155-163.

Bilderdijk, Willem. 1788. 'Brief aangaande de uitdrukking des zons'. *De Post van den Helicon* 15, 117-118. (Ook in *Archief voor Nederlandsche taalkunde* 1 (1847-1848), 171-172).

¹⁶ Bilderdijs bekendheid met de traditie van de Engelse algemene grammatica heb ik indertijd wel signaleerd (cf. Noordegraaf 1996), maar op deze Engelse connectie ben ik niet verder ingegaan.

Bilderdijk, Willem. 1806. 'Van het geluk, door James Harris, en gesprekken daarover'. *Nieuwe mengelingen door Mr. Willem Bilderdijk*. Eerste deel. Amsterdam, 177-199.

Bilderdijk, Willem. 1818. *Verhandeling over de geslachten der naamwoorden in de Nederduitsche taal*. Tweede druk. Amsterdam. (Eerste dr. 1805).

Bilderdijk, Willem. 1837. *Lettres du Dr. Willem Bilderdijk à Mr. Jacob Grimm*. Amsterdam.

Bilderdijk, Willem. 1875. *Voorlezingen over de Hollandsche taal*. Uitgegeven door A. de Jager. Arnhem.

van de Bilt, Igor. 2009. *Landkaartschrijvers en landverdelers: Adriaen Verwer (ca. 1655-1717), Adriaan Kluit (1735-1807) en de Nederlandse taalkunde van de achttiende eeuw*. Amsterdam & Münster.

Bosch, J. (ed.). 1955. *Mr. W. Bilderdijk's briefwisseling. Aanvullende uitgave vanwege de Vereniging 'Het Bilderdijk-museum'*. Bezorgd door J. Bosch. Deel 1: 1772-1794. Wageningen.

Bosch, J., H.W. Groenevelt & M. Van Hattum (eds.) 1988. *Mr. W. Bilderdijk's briefwisseling 1795-1797*. Utrecht.

Dibbets, G.R.W. 1996. 'De strijd om het genus in de achttiende-eeuwse grammatica van het Nederlands'. *Linguistics in the Low Countries: the eighteenth century*. Ed. by Roland de Bonth & Jan Noordegraaf, 57-90. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU & Münster: Nodus Publikationen. (Herdrukt in G.R.W. Dibbets, *Taal kundig beregeld. Een verzameling artikelen over Nederlandse grammatica's en grammatici uit de zestiende, de zeventiende en de achttiende eeuw*, 157-192. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU & Münster: Nodus Publikationen 2003).

van Eijnatten, Joris 1998. *Hogere Sferen. De ideeënwereld van Willem Bilderdijk (1756-1831)*. Hilversum.

Harris, James. 1765. *Hermes or a Philosophical Inquiry concerning Universal Grammar*. The fourth edition, 1786. Revised and corrected. London. (Repr. 1996).

Hattum, Marinus van. 1987. *Catalogus van handschriften, aanwezig in de collectie van Het Bilderdijk-Museum, gevestigd te Amsterdam*. Amstelveen.

Hattum, Marinus van (ed.). 2007. *Mr. W. Bilderdijk's briefwisseling 1798-1806*. Utrecht.

Noordegraaf, Jan. 1989. 'De droom der rede. Willem Bilderdijk en de taalkundige traditie'. *Bilderdijks boekenwijsheid. Symposium 28-29 april 1988. Bijdragen over de veilingcatalogi van Bilderdijks bibliotheek* onder redactie van M. van Hattum & J. Zwaan. Amsterdam, 83-96.

Noordegraaf, Jan. 1996. 'General Grammar in the Netherlands, 1670-1900'. *Sprachtheorien der Neuzeit II. Von der Grammaire de Port-Royal (1660) zur Konstitution moderner linguistischer Disziplinen*. (= *Geschichte der Sprachtheorie*. Band 5.). Hrsg. v. Peter Schmitter. Tübingen, 94-121.

Noordegraaf, Jan. 2003. 'On Sweet on Horne Tooke. A few remarks'. *The Henry Sweet Society Bulletin* 41 (November 2003), 14-17. (<http://hdl.handle.net/1871/10524>).

Schreyer, Rüdiger. 1996. 'Die Tradition der Philosophischen Grammatik in England'. *Sprachtheorien der Neuzeit II. Von der Grammaire de Port-Royal (1660) zur Konstitution moderner*

linguistischer Disziplinen. (= *Geschichte der Sprachtheorie*. Band 5). Hrsg. v. Peter Schmitter. Tübingen, 44-93.

Soeteman, C. 1989. 'Willem Bilderdijk und Jacob Grimm'. *Palaeogermanica et onomastica. Festschrift J.A. Huisman*. Hrsg. v. A. Quack & F. van der Rhee. Amsterdam & Atlanta, 229-242.

Tollius, Herman. 1776 [2007]. *Proeve eener Aanleiding tot de Nederduitsche Letterkunst*. Ingeleid en bezorgd door Roland de Bonth. Amsterdam & Münster.

Tooke, John Horne. 1786. *Epea Pteroenta or the Diversions of Purley*. Two vols. London (New edition, London 1829. Repr. 1996).